

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

Ёқубова Дилафрўз Миржабборовна

РЕФЕРАТ

Мавзу: Фуқаролик тарбияси: мазмун ва моҳияти

ТОШКЕНТ – 2009

М У Н Д А Р И Ж А		
	Кириш	3-4
1.	Фуқаро. Фуқаролик ва унинг моҳияти	5-6
2.	Фуқаролик тарбиясининг мақсад ва вазифалари	6-7
3.	Ўқувчиларни фуқаролик руҳида тарбиялашда давлат раъзларининг аҳамияти	7-12
4.	Ёшларда ватанпарварлик ва байналминаллик туйғусини шакллантириш – фуқаролик тарбиясининг асоси	12-16
	Хулоса	17
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	18-19

Кириш

Мавзунинг долзарблиги. Мустақил Ўзбекистон Республикасида шаклланаётган миллий истиқлол ғоялари фуқароларни Республика Конституциясида эътироф этилган инсонпарвар, демократик, ҳуқуқий давлат ва ҳуқуқий жамиятни барпо этишдек эзгу мақсад атрофида бирлаштиришга хизмат қилади. Ҳар бир фуқаронинг ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий фаоллигини юзага келтириш, ҳуқуқий маданиятини қарор топтириш – фуқаролик (ҳуқуқий) жамиятнинг асосий талаби саналади.

Жамият томонидан қонунчилик йўли билан белгиланган талаблар фуқаро хулқини баҳолаш, хатти-ҳаракатлари моҳиятини таҳлил қилиш учун мезон бўлиб хизмат қилади. Ана шу талабларга мувофиқ фуқаронинг хулқ-атворидаги айрим кўринишлар, ҳаракатлар ёки одатлар маъқулланади ёки қораланади.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг мақсади эркин, демократик, инсонпарвар ҳуқуқий давлат ва жамиятни қуришдир. Бу жамиятни бунёд этиш жараёнида янги ижтимоий фуқаролик тарбиясини ташкил этиш вазифаларини янада мураккаблаштиради. Зеро, демократик, ҳуқуқий жамият барпо этилишининг муваффақияти фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий онглилик даражаси, фуқаролик фазилатларининг қарор топганлиги ва ижтимоий фаоллик кўрсаткичларига боғлиқ.

Ана шунинг учун ҳам фуқаролик тарбиясининг мазмун ва моҳиятини тўлиқ англаб олиш, унинг миллий асосларини ўрганиш муҳимдир.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Дастлабки давлатлар пайдо бўлгандан буён фуқаролик тарбияси масалалари у ёки бу тарзда ўрганиб келинган. Педагогикада фуқаролик тарбияси масалаларининг ишлаб чиқилиши ўзига хос тарихига эга. Ғарбий Европа педагогикасида у Афлотун, Аристотель, Ж.Ж. Руссо, Г. Кершенштейнерларнинг номлари билан боғлиқ. Антик файласуфлар фуқаролик тарбияси масалаларини энг аввало, давлатга ҳурматни шакллантириш, қонунларга риоя қилиш билан боғлиқликда кўрганлар. Ж.Ж. Руссо эса, фуқаролик тарбияси асосларини шахснинг эркин ривожланишида, унинг ўзини намоён қила олиши учун шарт-шароитлар яратишда, деб билди.

Шарқ мутафаккирларидан Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Юсуф Хос Хожиб, Аҳмад Югнакий, Алишер Навоийлар одил подшо, фуқаропарвар ҳоким, юртпарвар раият образлари орқали фуқаролик тарбиясини ўз асарларида талқин этишган.

Россия педагогикасида фуқаролик тарбиясининг мақсад ва вазифалари К.Д. Ушинский, А.Н. Радищев, В.Г. Белинский, Н.Г. Чернышевский, Н.А. Добролюбов, А.И. Герценлар; немис педагогикасида И.Песталоцци, Гербарт, Дистерверглар томонидан очиб берилган.

Ўзбекистонда Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунаввар қори Абдурашидхонов, Абдулла Авлоний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Файзулла Хўжаев, С. Ражабов, К. Ҳошимов, Ж. Ҳасанбоев, С. Нишонова, О. Мусурмонова, С. Очил, О. Ҳасанбоева, А. Калдыбекова, М. Усмонбоевалар томонидан атрофлича кенг ўрганилган.

Мавзунинг мақсад ва вазифалари.

Мавзунинг мақсади фуқаролик тарбиясининг мазмун ва моҳиятини ёритиб бериш. Мазкур мақсадни амалга ошириш учун ўз олдимизга қуйидаги вазифаларни белгилаб олдик:

1. Фуқаро ва фуқаролик тушунчаларининг моҳиятини аниқлаш.
2. Фуқаролик тарбиясининг мақсад ва вазифаларини белгилаб олиш.
3. Ўқувчиларни фуқаролик руҳида тарбиялашда давлат рамзларидан фойдаланишни асослаш.
4. Ёшларда ватанпарварлик ва байналминаллик туйғусини шакллантириш – фуқаролик тарбиясининг асоси эканлигини ёритиш.

Ишнинг тузилиши. Реферат кириш, тўрт қисм, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

1. Фуқаро. Фуқаролик ва унинг моҳияти. Ижтимоий ҳаётда фуқаролик маданиятнинг шаклланиши учун зарур шарт-шароитларни вужудга келтириш: жамият ва шахс (фуқаро) манфаатларига тўла мос келади. Шу сабабли Республика мустақиллиги шароитида фуқаролик тарбиясини ташкил этиш мазмунини тубдан янгилаш зарурияти юзага келди. Фуқаролик тарбиясини кенг қўламли (комплекс) тарзда ташкил этиш – бугунги кун даъвати ва талаби бўлиб қолмоқда. Ушбу талабни ижобий равишда ҳал этиш оила - таълим муассасалари - жамоатчилик - давлат - жамият ўртасидаги мустаҳкам ҳамкорлик муҳим аҳамиятга эга.

Фуқаро – фуқаролиги ҳуқуқий жиҳатдан эътироф этилган ҳамда муайян жамият (давлат) аъзоси бўлган шахс. Ўз фуқароларига эга бўлиш ҳар бир давлатнинг зарур ва муҳим белгиси саналади. Фуқароларнинг мавжудлиги сабабли давлат мавҳум тушунча бўлмай, муайян механизмга эга субъект сифатида майдонга чиқади. Ҳуқуқий ўрни қонун йўли билан кафолатланган шахснинг давлат ичкарисида ёки ташқарисида бўлишидан қатъий назар, маълум бир давлатга қарашлилиги ҳолати фуқаролик дейилади. Ўзбекистон фуқароси Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ҳамда Республика Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган тегишли қоидалар, белгиланган ҳуқуқлардан фойдалана олади, қонунларда кўрсатилиб ўтилган бурчларни бажаради.

Фуқаролик ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларга онгли риоя этиш, маълум ҳуқуқлардан фойдаланиш ҳамда бурчларни бажаришга масъуллик билан ёндошув, меҳнат жараёни ва жамоадаги фаоллик, маънавий етуклик асосида муайян давлатга мансубликдир. Демак, «фуқаролик ўз давлатига нисбатан ҳуқуқ ва бурчлар билан боғланган, ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларга онгли риоя этишни, меҳнат ва жамоада фаолликни, маънавий етукликни назарда тутди»¹.

Фуқароликнинг асосий таркибий қисмлари қуйидагилардир:

- муайян давлат (жамият) аъзоси эканлигини ҳис этиш, шахс тақдири давлат ва жамият ҳаёти билан узвий, чамбарчас боғлиқ эканлигини тушуниб етиш;
- халқ, давлат олдидаги фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини қонунчилик асосида билиш, уларга сўзсиз, қатъий амал қилиш;
- ўз халқи, давлати ўтмишига ҳурмат туйғусини қарор топтириш, шахсий манфаттларидан Республика (Ватан) манфатларини устун қўя билиш, халқ ва Ватан раънақи, истиқболи учун курашишга тайёрлик, юрт тинчлигини ҳимоя қилиш, асраб-авайлаш;
- давлат рамзларига нисбатан чексиз муҳаббатни қарор топтириш, уларнинг муҳофазаси учун тайёрлик, давлат рамзларининг миллат, халқ ор-номуси, шаъни, қадр-қиммати эканлигини англаш;
- ижтимоий-сиёсий онглилик, ижтимоий фаоллик, давлатнинг ички ва халқаро сиёсати қоидаларини тушуниш ва идрок қилиш;
- миллий ва умуминсоний ахлоқ ҳамда ҳуқуқ меъёрларини бузилишига нисбатан муросасиз курашиш.

2. Фуқаролик тарбиясининг мақсад ва вазифалари.

Фуқароликнинг ижтимоий асоси янги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар бўлиб, унда фуқароларнинг шахсий манфаати жамият манфаати билан қўшилиб, уйғунлашиб кетади.

Миллий ва умуминсоний қадриятлар мазмунида акс этган ғоялар, демократик талаблар ҳамда ахлоқий-ҳуқуқий меъёрларга мувофиқ фаолият юритиш ижтимоий фуқаролик муносабатларининг муҳим қоида-асосига айланади.

Фуқаролик тарбияси фуқаролик тушунчасининг моҳиятини англатиш орқали ўқувчиларда юксак даражадаги фуқаролик маданиятини шакллантириш, уларни халқ,

¹ Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепцияси. – Маърифат газетаси, 1993 йил, 3 март.

Ватан, жамият манфаатлари йўлида курашувчи фуқаролар этиб тарбиялашга йўналтирилган педагогик жараён. Фуқаролик тарбиясининг марказий объекти фуқаро саналади.

Фуқаро фуқаролиги ҳуқуқий жиҳатдан эътироф этилган ҳамда муайян жамият (давлат) аъзоси бўлган шахсдир.

Фуқаролик эса ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларга оғли риоя этиш, маълум ҳуқуқлардан фойдаланиш ҳамда бурчларни бажаришга масъуллик билан ёндошув, меҳнат жараёни ва жамоадаги фаоллик, маънавий етуклик асосида муайян давлатга мансублик.

Фуқаролик тарбиясининг вазифалари тизимини куйидагилар ташкил этади:

1. Ёш авлодни доимий равишда жамиятда устувор мавқега эга бўлган ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрларга риоя этишга ўргатиб бориш.

2. Ўқувчиларга фуқаролик ҳуқуқ ва бурчлари тўғрисида маълумотлар бериб бориш, уларда фуқаролик фаолиятини ташкил этиш борасида кўникма ва малакалар ҳосил қилиш.

3. Ўқувчиларда давлат рамзларига нисбатан ҳурмат ва муҳаббатни қарор топтириш, Республика Президенти шаъни, ор-номусини ҳимоя қилишга тайёрлик ҳиссини шакллантириш.

4. Ўқувчиларда халқ ўтмиши, миллий қадриятларга нисбатан муҳаббат туйғусини уйғотиш, улардан ғурурланиш, фахрланиш ва ифтихор ҳисларини ошириш.

5. Ватан, халқ ва миллат ишига содиқлик, ўз манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштира олишга эришиш, фидоий фуқарони тарбиялаб вояга етказиш.

6. Ватан, юрт озодлиги ва мустақиллигини эъзозловчи, ардоқловчи, уни ҳимоя қилишга тайёр фуқарони тарбиялаш ишига кенг жамоатчилик эътиборини жалб этиш.

Ўқувчиларнинг фуқаролик тарбиясини ташкил этишда шахсга давлат Конституциясида кўрсатилган ҳуқуқлардан фойдаланиш ҳамда бурчларни бажариш хусусида маълумотлар бериш, уларда ижтимоий фаолиятни ташкил этишда ҳуқуқлардан фойдаланиш ва бурчларни бажариш бўйича кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш мақсадга мувофиқдир.

Республика Конституцияси¹да шахснинг куйидаги ҳуқуқлари кафолатланади: яшаш ҳуқуқи, эркинлик ва шахсий дахлсизлик, айбланаётган шахс ишининг судда қонуний тартибда, ошкора кўриб чиқилиши, ҳар ким ўз шаъни ва обрўсига таҳдид қиладиган тажовузлардан, шахсий ҳаётга аралашишдан ҳимояланиш ва турар-жой дахлсизлиги, Республика ҳудудида бир жойдан икки жойга кўчиш, Ўзбекистон Республикасига келиш ва ундан чиқиб кетиш, фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги, виждон эркинлиги, давлат ишларини бошқаришда бевосита ёки ўз вакилри орқали иштирок этиш, қонуний митинглар, йиғилишлар ва намойишларда иштирок этиш, касаба уюшмаларида, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш, сайлаш ва сайланиш, мулкдор бўлиш, меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, дам олиш, қариганда ёки меҳнат қилиш лаёқатини йўқотганда, шунингдек, боқувчисидан маҳрум бўлганда ижтимоий таъминотдан фойдаланиш, тиббий хизматдан фойдаланиш, билим олиш, илмий ва техникавий ижод эркинлиги.

Ўқувчиларга ҳуқуқлари борасидаги билимларни бериш билан бирга фуқароларнинг бурчлари нималардан иборат эканлиги ҳақида маълумот бериш, бу хусусида ўқувчиларда амалий кўникмаларни ҳосил қилиш кўзланган мақсадга эришишда муваффақият омили бўлади.

Фуқароларнинг бурчлари куйидагилардан иборатдир: фуқаролар Конституция ва қонунларда кўзда тутилган талабларга риоя этишга, бошқа кишиларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, шаъни, кадр-қимматини ҳурмат қилиш; Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий-маданий меросини авайлаб асраш; фуқаролар табиий атроф-муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш; қонунлар билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий

¹ Қаранг. Ўзбекистон республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2003.

йиғимларни тўлаш; Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш. Юқорида қайд этилган бурчларни бажариш Ўзбекистон Республикасининг фуқароси саналувчи ҳар бир кишининг муқаддас бурчидир.

3. Ўқувчиларни фуқаролик руҳида, тарбиялашда давлат рамзларининг аҳамияти. *Давлат рамзлари* муайян миллат, элатнинг этнопсихологик хусусиятлари, қарашлари, орзу-умидлари, интилишлари ҳамда мақсади, ҳудудий, ижтимоий-ғоявий бирлик моҳиятини англатишга хизмат қилувчи тасвирий белгилар мажмуидир.

Муайян давлатнинг байроғи, герби (тамғаси) ҳамда мадҳияси давлат рамзлари мажмуини ифодалайди.

Давлат рамзлари ўзларида чуқур сиёсий ва ижтимоий-ғоявий мазмунни ифода этади. Давлат рамзлари (байроқ, герб)да тасвирланган ранглар, тасвирлар муайян халқ, миллат ўтмиши, қадим анъаналари, халқнинг турмуш тарзи, орзу-умидлари, мақсади, ҳаётий интилишларини ифода этишга хизмат қилади. Давлат мадҳиясида эса халқ, миллат, давлат ва жамиятнинг ягона мақсади, бирлиги ғоялари тараннум этилади.

Давлат рамзлари давлатнинг мавжудлигини кўрсатувчи белгилар саналади. *Рамзлар* – бу шартли белгилар бўлиб, улар қадим даврлардаёқ турли халқларда у ёки бу ҳодиса, олам, мавжудот, одамлар тасвирини, уларнинг қарашларини ифодалаган.

Ўзбекистон Республикасида давлат мустақиллигининг эълон қилиниши ижтимоий-сиёсий мустақилликни ифода этувчи рамзларни яратишни тақозо этди. Шу муносабат билан 1990 йил 30 мартда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мадҳияси тўғрисида»ги қарор қабул қилинди ва бу борада амалий ишлар бошлаб юборилди.

Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 10 декабрда бўлиб ўтган XI сессиясида Ўзбекистон Республикасининг давлат мадҳияси қабул қилинди. Ушбу мадҳия муаллифлари Ўзбекистон Халқ шоири ва таниқли бастакор Мутал Бурхоновдир.

Таълим муассасаларида фуқаролик тарбиясини ташкил этиш жараёнида ўқувчиларга давлат рамзлари, уларнинг моҳияти борасидаги маълумотларни бериш, уларнинг онгига давлат рамзларининг халқ, миллат ор-номуси, шаъни, кадр-қимматининг тимсоли эканлиги тўғрисидаги ғояларни сингдириш мақсадга мувофиқдир. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси давлат Мадҳиясининг қуйидаги матни ўқувчилар томонидан нафақат ёд олинishi, балки мадҳия мазмунида ифода этилган ғоялар моҳиятини чуқур таҳлил эта олиниши, балки мадҳия мазмунида ифода этилган ғоялар моҳиятини чуқур таҳлил эта олиш лаёқатини шакллантириш учун маълум шарт-шароитларни яратиб бериш таълим муассасалари жамоаси, уларнинг раҳбарияти олдида турган асосий вазифалардан биридир:

Серкуёш, хур ўлкам, элга бахт, нажот,
Сен ўзинг дўстларга йўлдош, меҳрибон,
Яшнагай то абад илму фан, ижод,
Шухратинг порласин токи бор жаҳон!

Нақорат:

Олтин бу водийлар – жон Ўзбекистон,
Аждодлар мардона руҳи сенга ёр!
Улуғ халқ худрати жўш урган замон,
Оламни маҳлиё айлаган диёр!

Бағри кенг ўзбекнинг ўчмас иймони,
Эркин, ёш авлодлар сенга зўр қанот!
Истиқлол машъали, тинчлик посбони,
Халқсевар, она юрт, мангу бўл обод!

Нақорат:

Олтин бу водийлар – жон Ўзбекистон,
Аждодлар мардона руҳи сенга ёр!

Улуғ халқ ҳудрати жўш урган замон,
Оламни маҳлиё айлаган диёр!

1991 йил 15 февралда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг «Ўзбекистон ССРнинг давлат рамзлари тўғрисида»ги қарори қабул қилиниб, унга мувофиқ 1991 йил 18 ноябрда Ўзбекистон Республикасининг байроғи, 1991 йил 2 июлда эса Ўзбекистон Республикасининг герби (тамғаси) қабул қилинди.

Мустақил Ўзбекистон Республикасининг байроғида оқ, кўк, яшил ва қизил ранглар ўз ифодасини топган бўлиб, уларнинг ҳар бири муайян маънони англатишга хизмат қилади. Оқ ранг қизил ранг билан хошияланган. Республика байроғида юрт тарихи, ўзбек халқининг миллий руҳи ва юрт табиатининг жамоли акс эттирилган. Байроқнинг чап томони юқорида қисмида ярим ой ва ўн икки юлдузнинг тасвири туширилган. Кўк ранг ва юлдузлар тасвири тиниқ, мовий осмон белгисидир. Ўртадаги оқ ранг эса ёруғ кун ва покиза, оқ кўнгилли ўзбек халқининг тилаги, қизил хошиялар эса томирларда жўш ураётган қон каби тириклик ва ҳаёт рамзидир. Яшил ранг эса қадим-қадимдан табиат белгиси, ой (янги ой) рамзининг берилиши мустақиллик шароитида ҳаёт кечириш халқимиз учун ўзига хос янги давр эканлигининг ифодасидир. Юлдузлар сонининг ўн иккиталиги йил ойлари, мучал ҳисобига нисбатдир. Умуман, юлдузлар қадимданок абадиёт тимсоли сифатида қадрланиб келинган. XVIII асрдан бошлаб эса, буюк интилиш ҳамда улуғ ғояларнинг ифодаси сифатида талқин этила бошланган.

Республика миллий байроғининг ҳуқуқий мақоми «Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тўғрисида»ги қонунда белгилаб берилган. Миллий байроқ ва унинг моҳияти тўғрисидаги маълумотларни ўқувчиларга етказиш синф соатларида, шунингдек, тарбиявий тадбирларни ўтказиш чоғида амалга оширилади.

Байроқ давлат мустақиллигининг белгисигина бўлмай, у Ўзбекистон Республикаси номини халқаро майдонда рамзий равишда ифода этиш учун хизмат қилади. Давлат байроғи Президентлик аппарати, Республика Олий Мажлиси ва ҳукумати, қорақалпоғистон Республикаси Жўқориғи Кенгеши ва ҳукумати, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари, турли давлатларда Республика номидан иш олиб боровчи Ўзбекистон Республикасининг доимий ваколатхоналари биноларида кўтарилади.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эллик меҳмонлар Республика байроғини ҳурмат қилишлари шарт. Давлат байроғига нисбатан ҳурматсизлик қонун йўли билан жазоланади.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат гербида тоғлар, дарёлар, бугдой бошоқлари (чап томонда), очилган ғўза шоҳларининг (ўнг томонда) гулчамбар ҳолидаги тасвири акс эттирилган. Герб ўртасида серкўёш юрт рамзи бўлган кўёш ўзининг заррин нурларини сочиб турибди. Гербнинг юқоридаги қисмида Республика мустақиллигининг рамзи сифатида саккиз бурчак тасвирланган бўлиб, унинг ичида ярим ой (янги ой – янги тузум) ва юлдузлар (абадиёт тимсоли) жойлаштирилгандир. Гербнинг марказида бахт ва эркесварлик рамзи бўлган кумуш рангли Хумо қуши қанотларини ёзиб турган ҳолда тасвирланган. Хумо қуши инсонга бахт келтирувчи, уни турли офатлардан ҳимоя қилувчи, меҳрибон жонзот сифатида ўзбек халқ оғзаки ижодида кенг талқин этиб келинган. Гербнинг пастки марказий қисмида Давлат байроғи рангларидаги чамбар лента ўзагида «Ўзбекистон» сўзи ёзилган. Гербда ифода этилган саккиз қиррали бурчак – масаммандир. Ушбу белги ижтимоий ҳаётнинг маълум бир ғоя, куч бирлаштиради деган ғояни англатишга хизмат қилади. Пахта ва бугдой бошоқларининг тасвири ризку-рўзнинг нишонасидир.

Давлат гербининг ҳуқуқий мақоми ҳам махсус қонун билан ҳимояланади. Давлат гербидан фойдаланиш ҳуқуқи махсус давлат ҳокимияти ва бошқаруви идораларига берилган бўлиб, уларга Ўзбекистон Президенти девони, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, давлат ҳокимияти ва бошқарувнинг маҳаллий идоралари, вазирликлар, давлат

қўмиталари, барча тоифадаги судлар, прокуратура, дипломатик ва консуллик ваколатхоналари киради.

Давлат гербининг тасвири туширилган муҳрлар, ҳужжатларнинг бланкалари ва улардан фойдаланиш, сақлаш ҳамда йўқотиш тартиби Республика Вазирлар Маҳкамасининг махсус ҳужжати асосида тартибга солинган.

Давлат гербининг тасвири, шунингдек, фуқаролик паспорти, корхона, ташкилот, муассасаларнинг иш қоғозлари, муҳрларида ўз аксини топган. Республика фуқароси шахс сифатида ўз шаъни, ор-номусини қанчалик муқаддас билса, фуқаро сифатида давлат рамзларини шу қадар муқаддас билиши, уни асраш, муҳофаза қилиш учун ўзида масъуллик туйғусини қарор топтириши лозим. Фуқаролик тарбиясини йўлга қўйиш жараёнида давлат рамзларидан ноқонуний ҳамда, ахлоқсиз равишда фойдаланаётган кимсаларга нисбатан муросасиз бўлиш лозимлигини уқтириб бориш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» номли асарида шундай ёзади: «Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришнинг ўз йўли тўртта асосий негизга асосланади. Бу негизлар:

- умуминсоний қадриятларга содиқлик;
- халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;
- ватанпарварлик»¹.

Фуқаролик тарбиясининг асосларидан бири миллат, халқ ўтмишини ўрганиш орқали миллий ўзликни англаш туйғусини қарор топтириш саналади.

Шахс ҳам, жамият ҳам ўтмишни ўрганиш, унинг ҳар бир босқичини таҳлил қилиш асосида келгуси ҳаёт режасини ишлаб чиқади.

Ўтмиш мутафаккирларининг қарашлари, бой маънавий мерос ғоялари бугунги авлод учун дастуриламал бўлиши лозим.

Алломалар, халқ қаҳрамонлари ҳаётини ўрганиш, миллат ва шахсга инсон сифатида ким эканлигини англаб етишга ёрдам беради.

Миллий қадриятлар ғояларини ўрганиш асрлар давомида ардоқланиб келган анъана, урф-одат, маросимлар миллатни бу қадар жипслашганлиги сиридан воқиф этади. Фуқаролик тарбияси негизида халқ ўтмиши, тарихини ўрганиш миллий қадриятлар моҳиятини англашга йўналтирилган фаолиятга ўқувчиларни жалб этиш ижтимоий мақсадни амалга оширишга йўналтирилган йўл саналади.

Ўқувчиларни ҳақиқий фуқаро этиб тарбиялаш, уларда фуқаролик туйғусини қарор топтириш, фидоий, ватанпарвар фуқаро сифатида тарбиялаш эвазига таъминланади.

Ёш авлодда фуқаролик ҳисси ва эътиқодини тарбияламай туриб, уларда ахлоқий, ҳулёкий одатлар ва кўникмаларни шакллантириб бўлмайди.

Фуқаролик туйғусини қарор топтириш мураккаб жараён. Бунда дастлаб ўқувчиларга фуқароликнинг моҳияти ва меъёрий қоидалар мазмунига оид билимлар берилади. Аввало, ўқувчига фуқаролик одоби ва маданияти ҳақида тушунчалар берилади, бу хилдаги хатти-ҳаракатларга оид намуналар келтирилади, сўнгра фаолият уюштирилади. Ана шу асосида уларда фуқаролик тушунчаси шаклланади ва фуқаролик ҳулёкий одатлари ҳосил қилинади.

Бадий ва илмий адабиётлар, матбуот янгиликлари, кинофильм, спектакл ғоялари, турли суҳбатлар мазмунини тушунтириш, тарғиб этиб бориш орқали ўқувчилар онгига фуқаролик тушунчалари сингдирилади. Фуқаролик туйғусини болаларда мактабгача таълим ёшидан бошлаб ҳосил қилиш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун «Республика байроғида нималар акс эттирилган?», «Республика гербида нималар тасвирланган?»

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. – Тошкент, Ўзбекистон, 1992. – 65-бет.

«Хумо куши тасвири қандай маънони англатади?», «Сен Давлат мадҳиясини биласанми?» каби мавзуларда суҳбатлашиш муҳимдир.

Ўқувчига фуқаро сифатида ўз хулқ-атвори мазмунини таҳлил этиш имконини бериш лозим. Яъни, «Бугун халқ фаровонли, Ватан тараққиёти учун нима қила олдим?», «Зиммамдаги бурчни қандай адо этдим?» тарзидаги саволларга жавоб топишга ўргатиш керак.

Ёш авлодга турли фанлар асосларини чуқур ўзлаштириш уларнинг тафаккури ва дунёқарашини бойитишга, шунингдек, фуқаро сифатида ўз мажбуриятларини тўлақонли англашлари учун имконият яратишини тушунтириб бориш мақсадга мувофиқдир. Фидойийлик, интилувчанлик, ташаббускорлик, ташкилотчилик, қатъият, матонат, уюшқоқлик каби хислатлар ўқувчиларда фуқаролик тарбиясини ташкил этиш жараёнида тарбияланади.

Фуқаролик тарбиясини ташкил этиш учун маълум шарт-шароитларнинг мавжудлиги тақозо этилади. Булар:

1) ўқув юртида ташкил этилаётган таълим-тарбия жараёни юксак даражада уюштирилиши керак;

2) фуқаролик тарбиясини ташкил этиш жараёнининг муваффақияти ўқитувчи ва ўқувчилар жамоасининг савиясига боғлиқ;

3) тарбиявий ишнинг режали, узлуксиз, тизимли бўлишига эришиш;

4) оила, мактаб ва маҳалла ўртасида ўзаро ҳамкорликнинг юзага келиши фуқаролик тарбиясининг муваффақиятини таъминлайди;

5) ўқувчиларнинг ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрлар, умумий тартибга қатъий риоя этишга ўргатиш, зиммасидаги бурчни тўлақонли адо этишларига эътиборни қаратиш.

Фуқаролик тарбиясини ташкил этишда суҳбат, мунозара, маъруза, баҳслардан фойдаланиш, машқ, тест, анкета саволларга жавоблар олиш кутилган натижани қўлга киритишга имкон беради.

Фуқаролик тарбиясида унинг натижасини ҳисобга олиш муҳим аҳамиятга эга. Бунда ўқувчининг тарбияланганлик даражаси асос қилиб олинади. Ушбу мақсадда диагностик (ташҳис қўйиш), статистик ва қиёсий таҳлил таҳлилни олиб бориш лозим.

Ижтимоий фуқаролик тарбиясининг ташкил этилиши натижасида камол топган фуқаро ўзида қуйидаги сифатларни намоён эта олиши лозим:

- фуқаролик бурчини бажара олиш (ўз Ватани, халқи, ота-онаси олдидаги мажбуриятни ҳис эта олиш) қобилиятига эгалик;

- миллий ғурур ва ватанпарварлик туйғусига эга бўлиш;

- давлат Конституцияси, давлат ҳокимияти органлари, мамлакат Президенти ҳамда давлат рамзлари (герб, байроқ ва мадҳия)га нисбатан ҳурматда бўлиш;

- мамлакат тақдири ва истикболи учун жавобгарлик, масъуллик;

- ижтимоий ҳуқуқий ҳамда ахлоқий меъёрларга нисбатан ҳурмат ва итоатда бўлиш;

- мамлакат миллий бойликларини асраш, уларни кўпайтириш ҳақида қайғуриш;

- давлат тили, миллий маданият ва анъаналарга содиқ, уларга нисбатан эҳтиёткорона муносабатда бўлиш, уларни асраш;

- ижтимоий фаоллик;

- демократик тамойилларга амал қилиш;

- табиатга нисбатан эҳтиёткорона ва масъулиятли муносабатда бўлиш;

- фуқароларнинг ҳуқуқ ва бурчларини ҳурмат қилиш;

- ҳуқуқий онг ва фуқаролик маданиятига эга бўлиш;

- тўғрисиқ, адолатли, мурувватли, меҳрибон бўлиш;

- ўз фаолияти ва хатти-ҳаракатига нисбатан масъулиятли бўлиш;

- байналминаллик, ўзга мамлакатларнинг халқларига нисбатан ҳурматда бўлиш

ва бошқалар.

Ёшларда ватанпарварлик ва байналминаллик туйғусини шакллантириш – фуқаролик тарбиясининг асоси. Фуқаролик тарбиясини ташкил этиш жараёнида шахсда ватанпарварлик (лотинча «patriotes» – ватандош, «patris» – ватан, юрт) туйғусини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилади. Бинобарин, фуқаро муайян давлатнинг аъзоси сифатида унинг шаъни, обрў-эътиборини таъминлаши, унинг манфаатлари учун кураша олиши зарур.

«Ватан атамаси аслида арабча сўз бўлиб, она юрт маъносини билдиради, Ватан тушунчаси кен ва тор маънода қўлланилади. Бир халқ вакиллари жумулжам яшаб турган, уларнинг аجدодлари азал-азалдан истиқомат қилган ҳудуд назарда тутилса, бу кенг маънодаги тушунчадир. Киши туғилиб ўсган уй, маҳалла, қишлоқ назарда тутилса, бу тор маънодаги тушунчадир»¹.

Ватанпарварлик шахснинг ўзи мансуб бўлган миллат, туғилиб ўсган ватани тарихидан ғурурланиши, бугуни тўғрисида қайғуриши ҳамда унинг порлоқ истиқболига бўлган ишончини ифода этувчи юксак инсоний фазилат саналади.

«Ватанпарварлик – ўз тақдирини ватан, миллат тақдири билан боқлаган барча кишиларга хос фазилат. Миллат тараққиётининг имкониятлари, шон-шухрати, обрў-эътибори ҳам шу миллат кишилар ватанпарварлик туйғусининг даражаси билан боғлиқдир»².

Ватанпарвар шахс кифофасида қуйидаги сифатлар намоён бўлади:

1. Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат, унга садоқат.
2. Ўзи мансуб бўлган миллат ўтмиши, урф-одатлари, анъаналари ва кадриятларига содиқлик.
3. Ватан ва миллат тарихидан ғурурланиш.
4. Юртнинг моддий, шунингдек, миллат томонидан яратилган маънавий бойликларини асраш, уларни кўпайтириш борасида ғамхурлик қилиш.
5. Ватан равнақи ва миллат тараққиёти йўлида меҳнат қилиш.
6. Ватан озодлиги ва миллат эркинга қилинаётган ҳар қандай таҳдидга қарши курашиш.
7. Ватан ва миллат обрўи, шаъни, ор-номусини ҳимоя қилиш.
8. Ватан равнақи ва миллат тараққиётига нисбатан ишончга эга бўлиши.

Ватанпарвар шахс ўз ватанини унинг бойликлари ёки ватанининг қулай географик ҳудудда жойлашганлиги учун эмас, балки, ўзи Ватаннинг бир бўлаги эканлиги, ўзи мансуб бўлган миллатнинг шу Ватанда, шу маконда яшаши учун кадрлай олиши, унга нисбатан чуқур ҳурмат кўрсатиши зарур.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарларида ватанпарварлик, ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш масалаларига кенг ўрин берилган. Хусусан: «Ўзбекистон фуқаросининг ватанпарварлиги бу қайта ўзгариш йўлини кўрсатувчи, кўзланган мақсаддан четга чиқмайдиган йўлчи юлдуз, ишончли компасдир. Ўзбекистонга, унинг ерига, табиатига, бу ерда яшаётган халқларга муҳаббат, ўлканинг тарихи, маданияти, анъаналарини теран билиб олишга интилиш, республиканинг қудрати ва ютуқларидан фохрланиш, халқимиз қисматида тушган қийинчиликлар учун қайғуриш кўп миллтли ўзбек жамиятининг муҳим жишлаштирувчи асоси ҳисобланади»¹.

Эрка интилиш, озод яшашга бўлган эҳтиёж инсонга хос бўлган туйғудир. Инсон ўз ватанидагина озод ва эркин яшай олади. Шу боис ватан озодлиги учун курашиш масаласи қадим-қадимдан алломаларнинг асарлари ҳамда эзгу ғояларни ифода этувчи

¹ Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Тошкент, Ўзбекистон, 1996. – 139-бет.

² Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. – Тошкент, Университет, 1998. – 148-бет.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. – Тошкент, Ўзбекистон, 1992. – 76-бет.

таълимотларнинг бош мавзуси бўлиб келган. Чунончи, Ҳадиси Шарифда ватанни севиш иймондан эканлиги таъкидланади.

Алишер Навоий қуйидаги мисраларда ватандан айрилиш инсон учун оғир жудолик эканлигига уруғ беради:

ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафику меҳрибон бўлмас эмиш,
Олтин қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулга тикондек ошиён бўлмас эмиш.

Алломанинг фикрларини ривожлантирган ҳолда ватандан жудо бўлиш оғир жудоликкина эмас, балки «юзи қаролик» эканлигини Заҳириддин Муҳаммад Бобур қуйидагича ифодалаган эди:

Толе йўқи жонимга балолиғ бўлди,
Ҳар ишники, айладим - хатолик бўлди.
Ўз ерни қўйиб Ҳинд сори юзландим,
Ё раб, нетайин, не юз қаролиғ бўлди.

Абдулла Авлоний ўз асарларида «ватан» тушунчасига таъриф бериб, унинг равнақи учун курашиш ватанпарвар инсонга хос хусусият эканлиги қуйидагича қайд этади: «Ҳар бир кишининг туғулуб ўсган шаҳар ва мамлакатини шул кишининг ватани дейилур. Ҳар ким туғилган, ўсгон ерини жонидан ортиқ суяр. Ҳатто бу ватан ҳисси – туйғуси ҳайвонларда ҳам бор. Агар бир ҳайвон ўз ватанидан – уюридан айрилса, ўз еридаги каби роҳатда яшамас. ...

Биз туркустонликлар в ватанимизни жонимиздан ортиқ суйдигимиз каби. Араблар Арабистонларини, қумлик, иссиқ чўлларини, эскумулар шамол тарафларини, энг совуқ ва музлик ерларини бошқа ердлардан зиёд суярлар. Агар суймасалар эди, ҳавоси яхши, тириклик осон ерларга ўз ватанларини ташлаб ҳижрат қилур эди»¹.

Инсон ўзи туғилиб ўсган ватанда орзу-умидлари, ниятлари, ҳаётий интилишлари билан ўзига яқин бўлган кишилар даврасида бўлади, ўзи кўниккан турмуш тарзи бўйича кун кечиради, болаликдан ўзи кўниккан ижтимоий муносабатлар жараёнида иштирок этади, ҳаётининг бир қисмига айланган тилда сўзлашади ва у шу муҳитдагина ўзини эркин ҳис қилади. Бегона юртларда у ўзига таниш бўлган, ўзи кўниккан муҳитни топа олмайди. Шу боис гарчи иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатга сафар уюштирган бўлса-да, ўз юртини тезда соғинади.

Байналминаллик («inter» – орасида, ўртасида, аро, «natio» – халқ) ўзга миллат ва элатларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, эрки, урф-одатлари, анъаналари, турмуш тарзи, тили ҳамда виждон эркинлигини ҳурмат қилиш, уларнинг манфаатларига зиён етказмасликни ифода этувчи шахсга хос маънавий-ахлоқий фазилатлардан биридир.

Ўқувчилар ўртасида ватанпарварлик ва байналминаллик тарбияси уларга оид мавзуларда суҳбат, давра суҳбати, матбуот конференцияси, викторина, учрашув, кўрик-танлов, баҳс-мунозаралар ташкил этиш каби шаклларда амалга оширилиши мумкин. Шунингдек, музейларга экскурсиялар уюштириш, ватанпарварлик ва байналминаллик мавзуларида яратилган асарлар мазмунини биргаликда ўрганиш, кинофильмлар томоша қилиш ҳам ўзининг ижобий натижасини беради.

Ўқувчиларда байналминаллик туйғусини шакллантиришда таълим муассасалари қошида фаолият юритувчи «Дўстлик клуби»нинг таъсири каттадир. Бинобарин, турли миллатларга мансуб болалар ўртасида дўстлик алоқаларининг боғланиши уларда бир-бирларига нисбатан ҳурматни қарор топтирибгина қолмай, ўзга миллат ёки элатларнинг урф-одатлари, анъаналари, тили, маданияти ва қадриятларини пухта ўрганишга кўмаклашади. Бу борадаги билимлар эса уларда шовинистик (миллатчилик) кайфиятининг шаклланишига тўсқинлик қилади. Шунингдек, ўқувчиларни Республика Байналминал маркази ёки жойлардаги Миллий-маданий Марказларнинг фаолияти билан яқиндан

¹ Авлоний, Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992, - 230-бет.

таништириш, айти вақтда республика ҳудудида турли миллат ва элат вакиллари бирлаштирувчи 138 та Миллий-мадаий марказлар фаолият юритаётгани тўғрисида маълумотлар бериб, улар томонидан уюштирилаётган тадбирларга ўқувчиларни фаол жалб этиш ҳам ижобий натижаларни беради.

Ёшларда ватанпарварлик туйғусини шакллантиришда ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг ҳам аҳамияти бекиёсдир. Республика «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати раҳбарлигида ҳарбий ватанпарварлик ғоясини тарғиб этувчи «Ватанпарвар» ўйинлари, мусобақаларининг ўтказилиши мақсадга мувофиқдир. Ўқувчиларни ижтимоий-ғоявий, маънавий-ахлоқий, психологик-иродавий, жисмоний ҳамда ҳарбий-ватанпарварлик тарбиясини ташкил этиш улар томонидан Ватанни ҳимоя қилиш дек муқаддас бурчини англашларига ёрдам беради.

Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси ёшларни ватан ҳимояси ҳамда ҳарбий муҳофаага тайёрлаш, уларда фавқулотда ҳолатларда ҳарбий муҳофаани ташкил этиш кўникма ва малакаларини шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён.

Ҳарбий-ватанпарварлик тарбиясининг мақсади ёшларни ватан ҳимояси ҳамда ҳарбий муҳофаага тайёрлаш, уларда фавқулотда ҳолатларда ҳарбий муҳофаани ташкил этиш кўникма ва малакаларини шакллантиришдан иборат бўлиб, мазкур жараёнда қуйидаги вазифалар амалга оширилади:

- 1) ўқувчиларга фуқаро муҳофааси ҳамда ҳарбий билим асосларини бўйича дастлабки назарий билимларни бериш ва амалий кўникмаларни ҳосил қилиш;
- 2) ўқувчиларни миллий мустақиллик, Ўзбекистон Республикасининг давлат қурилиши ҳамда конституциявий тузумига қарши уюштирилувчи таҳдидларнинг олдини олишга тайёрлаш;
- 3) ўқувчиларда ғоявий онглиликни тарбиялаш асосида, уларда терроризм ва диний экстремистик ғояларга қарши нафрат туйғусини тарбиялаш;
- 4) ўқувчиларнинг Ватан ҳимоясини таъминлаш борасидаги ҳарбий-техник тайёргарликка эга бўлишлари учун зарур шарт-шароитни яратиш;
- 5) ўқувчиларда фавқулотда вазиятларда тегишли чора-тадбирларни кўра олиш, шунингдек, қуролли ҳуружлардан ҳимояланиш кўникма ва малакаларини шакллантириш;
- 6) уларда ҳушёрликни ошириш ва ҳоказолар.

Ҳарбий-ватанпарварлик тарбиясини ташкил этишда таълим муассасаларида ўқитилиши йўлга қўйилган бошланғич ҳарбий тайёргарлик машғулотлари муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчилар ўртасида БХТ (бошланғич ҳарбий таълим ўқув фани) бўйича ўзлаштирилган назарий ва амалий билимларни намойиш этиш имконини берувчи мусобақанинг ташкил этилиши бу борада ижобий натижа бера олади. Ўқитувчи раҳбарлигида «Шон-шухрат» музейларига уюштирилувчи экскурсиялар ҳам ўқувчиларда ҳарбий-ватанпарварлик туйғусини шакллантиришда муҳим рол ўйнайди.

Хулоса.

Фуқаролик тарбияси тарбия турлари орасида муҳим ўрин тутди. Чунки фуқаролик тарбиясининг мазмун ва моҳиятидан келиб чиқиб, бошқа тарбия турларининг ҳам мақсад ва вазифалари белгиланади. Барча даврларда муҳим бўлгани сингари ҳозирги вақтда ҳам ўқувчиларда фуқаролик ҳиссини қарор топтириш, ватанпарвар фуқарони тарбиялаш долзарб аҳамиятга эга. Бунинг учун қуйидаги мезонларни ҳисобга олиш зарур:

биринчидан, ўқувчиларда «фуқаро», «фуқаролик» тушунчалари ҳақида аниқ тасаввурни шакллантириш зарур. Улар бу тушунчаларнинг ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий, ҳам маънавий жиҳатларини тўла англаб олишлари муҳим.

Иккинчидан, фуқаролик тарбиясининг мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда, тарбиявий ишларни йўлга қўйиш зарур. Чунки мақсад ва вазифаларни аниқ белгилаб олмаслик фуқаролик тарбияси самарадорлигини камайтиради.

Учинчидан, ўқувчиларда фуқаролик маданиятини шакллантиришда давлат рамзларидан унумли фойдаланиш ижобий натижалар беради. Рамзлар фуқаролик тарбиясининг мазмун ва моҳиятини англаб олишда асосий восита саналади.

Тўртинчидан, ўқувчиларда ватанпарварлик ва миллатлараро мулоқот маданиятини шакллантириш ҳам фуқаролик тарбиясининг таъсирчанлигини оширади. Ўз Ватанини жонидан ортиқ севган ва бошқа миллатларнинг маданияти, санъати, кадриятларини ҳурмат қила оладиган шахслардагина, фуқаролик маданияти юқори даражада ривожланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

I Ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2003.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни / «Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» китобида – Т.: Шарқ, 1997.
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури / «Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» китобида – Т.: Шарқ, 1997.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги Қарори. 2006 йил, 25 август.

II. Президент И.А. Каримовнинг асарлари, маъруза ва нутқлари.

1. «Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» / Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида сўзлаган нутқи. 1997 йил, 29 август.
2. Жамиятимиз мафқураси халқни-халқ, миллатни миллат қилишга хизмат этсин. / «Тафаккур» журнали, 1998 йил, 2-сон.
3. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. / «Мулоқот» журнали, 1998 йил, 5-сон.
4. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. – Т.: Ўзбекистон, 1992.

III. Дарслик ва ўқув қўлланмалар.

1. К. Ҳошимов ва бошқалар. Педагогика тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1996.
2. К. Hashimov, S. Nishanova. Pedagogika tarixi. – Т.: 2005.
3. Слостенин В.А Исаев, И.Ф. Шиянов Е.Н. Общая педагогика: учеб. пособ.: В 2 ч. – М.: ВЛАДОС, 2003.
4. Лихачев Б.Т. Педагогика. – М.: ЮРАЙТ, 2003.
5. Ҳаснбоев Ж. ва бошқалар Педагогика. – Т., 2006.
6. Ўқувчи маънавиятини шакллантириш – Т.: Шарқ, 2000.

IV. Рисолалар, услубий қўлланмалар.

1. Авлоний Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Т.: Ўқитувчи, 1992.
2. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. – Тошкент, Ўзбекистон, 1996.
3. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. – Т.: Университет, 1998.

V. Журнал, газета, тўпламлар.

1. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепцияси. -Маърифат г., 1993 йил, 3 март.
2. У. Темирова. Хотин-қизлар ҳарбий фаолиятининг тарихий-педагогик аҳамияти. / Халқ таълими ж., 2005, №6.
3. Педагогические основы формирования личности учащегося в средней общеобразовательной школе Республики Узбекистан на современном этапе. – Т.: Фан, 2005.